

HUN KORI ÜSTÖK MAGYARORSZÁGON – EGY ÚJ LELET KAPCSÁN

MASEK ZSÓFIA

A téma aktualitását egy olyan hun kori üsttöredék adja, amely fémkereső műszerrel került elő a közelmúltban Pest megye területén, egy eddig ismeretlen régészeti lelőhelyen. Ez mindössze a hatodik hun kori üst, amelyről tudomásunk van Magyarországon területéről. A leletek kutatása hosszú időszakra nyúlik vissza, és a hun üstök folyamatosan foglalkoztatják a korszak nemzetközi régészetét is. Az új lelet jó alkalmat kínál a magyarországi üstök bemutatására és a mai kutatási helyzet ismertetésére is.¹

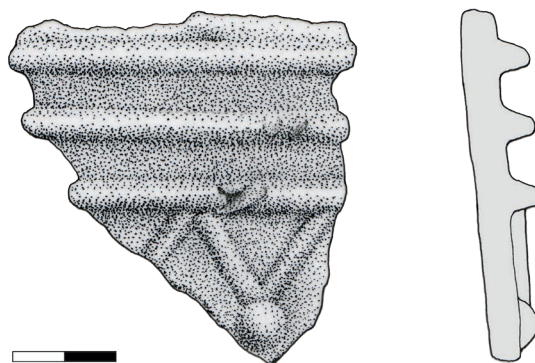
AZ ÓCSAI ÚJ ÜSTTÖREDÉK

145 évvel az első magyarországi hun kori üst megtalálása után, 2014 decemberében került elő a második alföldi üsttöredék, a Pest megyei Ócsa határában. A leletet hobbi fémkeresős kutatás során találták, és találója a régészettudomány szerencséjére hamarosan be is szolgáltatta a területileg illetékes múzeumnak.² A darab olyan jellegzetes, hogy kétségtelen, egy hun kori üst válltöredékével állunk szemben (1. kép). Azonosítása még úgy is biztos, hogy pontos párhuzama nem ismert. Díszítése ugyanis a hun üstökről jól ismert motívumokból áll, de azokat eddig ismeretlen, egyedi módon ötvözi. A válltöredéken három borda húzódik, amelyek alatt ugyanolyan éles bordákból kialakított, háromszög alakú motívumsor látható. A lefelé mutató háromszögek csúcsait egy-egy félgömb alakú, domború dísz zárja (2. kép).

A három bordadísz a hun üstök vállán általánosan előforduló elem. Megtalálható az üstök száján is, de ebben az esetben a darab felső szélé a borda felett egyértelműen töréssel, amely nem alkothatta az edény peremét. Emellett a bordázott peremrész alatt közvetlenül nem szokott előfordulni újabb motívumsor, míg a váll bordadíszei alatt gyakran – a magyarországi példányokon pedig kivétel nélkül – az ócsai töredékhez hasonló díszítés húzódik. Ez általában egyenes vonalakkal áll, amelyek egy domború félgömbbel vagy egy domború karikával záródnak. A kutatás ezt „rojt-motívumnak” nevezi (3. kép). Arra, hogy a „rojt” háromszög alakú díszekből álljon, eddig nem ismertünk példát. A háromszög alakú díszítés azonban már korábbi

1. kép: Az ócsai üsttöredék (fotó: Hámori Péter)

2. kép: Az ócsai üsttöredék (rajz: Posztobányi Péter)

¹ A tanulmány az NKFI/OTKA K-11853 sz. pályázat keretei közt készült.

² A lelet megtalálásáért és beszolgáltatásáért a dabasi Fojta Józsefet illeti köszönet. Az üsttöredékről Dr. Lassányi Gábornak köszönhetően szerezhettem tudomást, segítségét ezúton is köszönöm.

Masek Zsófia • Hun kori üstök Magyarországon – egy új lelet kapcsán

leleteken is feltűnt, de az üst más részein. Közülük legjellegzetesebb a Balatonlelle-rádpusztai üst, ahol háromszög alakú „rekeszdíszek” sorakoznak az edény peremrészén (4. kép).

Az ócsai üst válldísze tehát egyedi, de egyértelműen az eddig ismert motívumkincs felhasználásával készült. Értékelésekor azt is szem előtt kell tartanunk, hogy mindegyik hun kori üst egyedi díszítésekkel rendelkezik, két teljesen egyforma példány nem létezik. Nem is létezhet, hiszen az öntés során az üstök eredeti modellje elpusztult, ezért minden esetben egy új modell kifaragására volt szükség. Emellett azonban az eddigi leletek alapján úgy tűnik, az üstök készítői is törekedtek arra, hogy minden példány egyedi legyen.

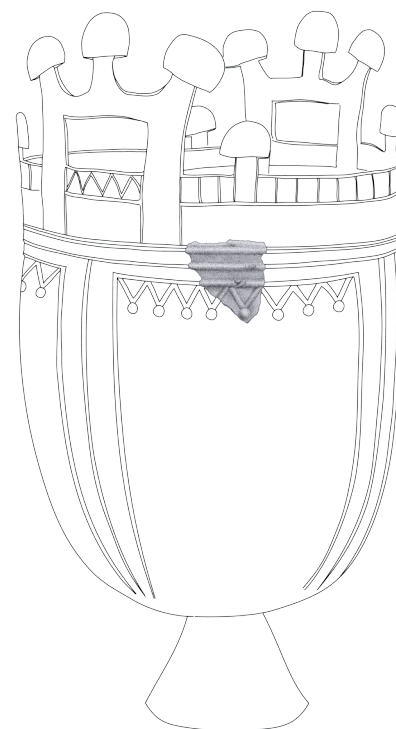
A kisméretű üsttöredék jelentőségét egyrészt ez az egyedi díszítésrendszer adja, másrészt az, hogy pontosan tudjuk, hol került elő. Az ócsai helyszín ismerete nagymértékben hozzájárulhat az alföldi hun kor kutatásához. Ez a lehetőség végleg elveszett volna, ha találója – kétségeink ne legyenek – az általános szokásnak megfelelően a feketepiacon próbálta volna értékesíteni a tárgyat.

A régészeti lelőhely néhány évvel ezelőttig ismeretlen volt, akkor azonban már szolgáltatott be ugyaninnen fémkeresős leletanyagot a szentendrei Ferenczy Múzeum számára.³ Az üsttöredék előkerülését követően, 2015 márciusában a lelőhelyen régészeti terepbejárást tartottunk.⁴ Megállapítottuk, hogy a lelőhely több korszakos: a helyszínen őskori, római kori szarmata, valamint középkori – valószínűleg az Árpád-kortól a késő középkorig lakott – települések maradványai találhatók. Egyértelműen hun kori leletanyagot azonban nem tudtunk azonosítani. További kutatást igényel annak a kérdésnek az eldöntése, hogy az üst összekapcsolható-e a római kori szarmata településsel.

A HUN ÜSTÖKRŐL ÁLTALÁBAN

A hun üstöket az ócsai lelethez hasonlóan általában nem kíséri hun kori leletanyag. Többségük szórványleletként került elő, esetleg római kori kontextusból, például római kori erődök területén. Értékelésükben további problémát jelent, hogy a szűk, történeti értelemben vett hun kori régészeti leletanyag leválasztása a római kor végének tárgyi hagyatékától problémát jelent Pannonia területén és az Alföldön is.

Ennek ellenére az üstök azon ritka tárgyak közé tartoznak, amelyeket egyértelműen összefüggésbe hoznak nemcsak a Hun Birodalom terjedésével, hanem általában a hun néppel is. Ez annak köszönhető, hogy egyértelműen keleti, ázsiai eredetű fémműves hagyományt őriznek. Szkíta-szarmata kori előzményeik és korabeli párhuzamaik is hatalmas területen szóródnak: a legkeletebbi hun kori üst, amely a magyarországi leletekkel is szoros kapcsolatot mutat, Belső-Ázsiából

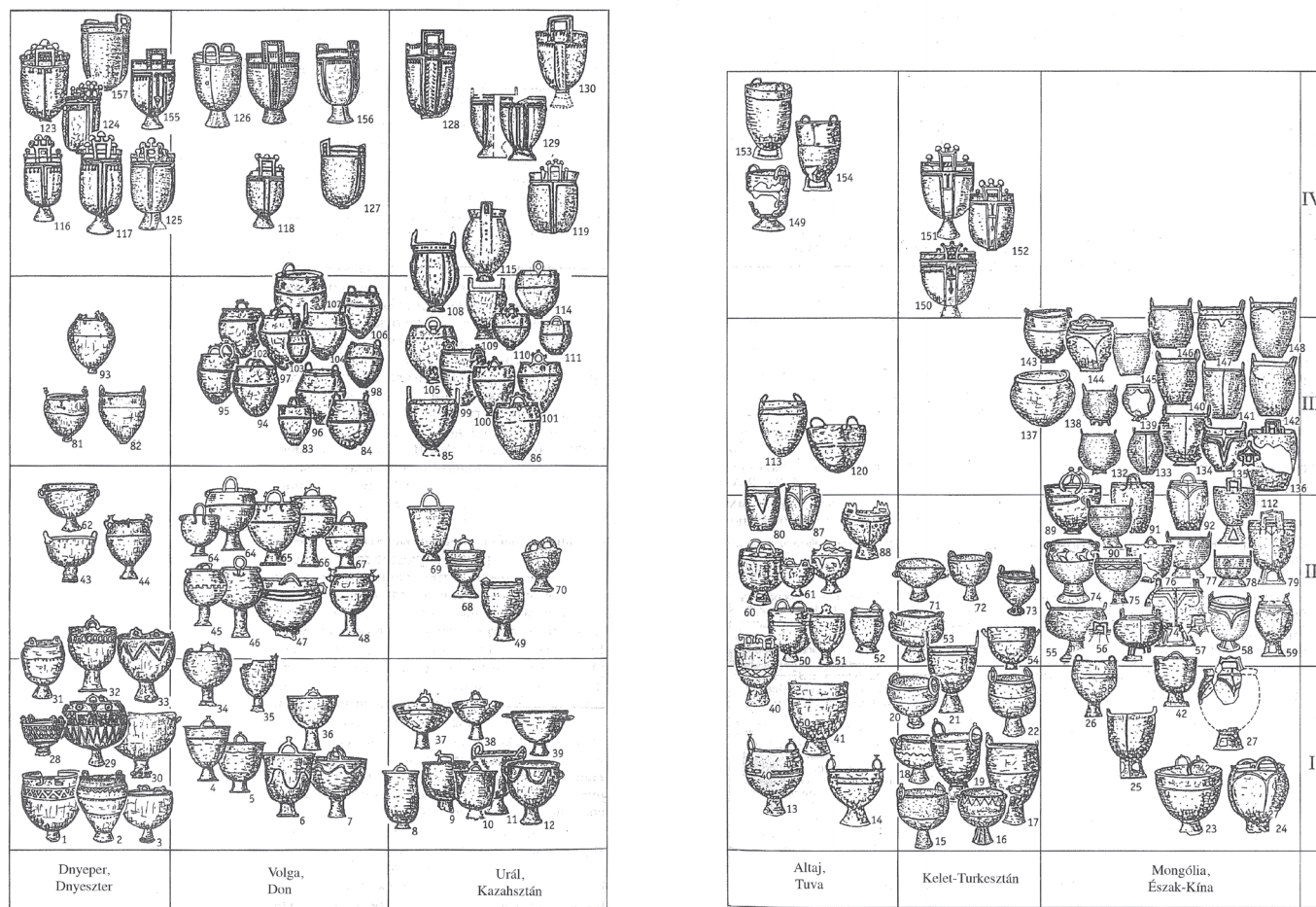
3. kép: Az ócsai hun üst egy lehetséges rekonstrukciója (grafika: Masek Zsófia)

4. kép: A Balatonlelle-rádpusztai üst (fotó: Balla Krisztián)

³ Rác Tibor Ákos szíves szóbeli közlése. Köszönöm önzetlen közreműködését a lelet átvételében és a lelőhely kutatásában.

⁴ A terepbejáráson részt vett Rác Tibor Ákos, Bózsai Anikó és Patay Róbert (Ferenczy Múzeum), Bajkai Rozália, Gergely Katalin, Mihácz-Pálfi Anett és Masek Zsófia (Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Régészeti Intézet) valamint Fojta József hobbi fémkeresős. Segítségüket ezúton is köszönöm.

5. kép: Az eurázsiai fémüstök formai fejlődése Botalov szerint. Forrás: С. Г. Боталов: Гунны и Тюрки (историко-археологическая реконструкция). (Челябинск: Российская академия наук Уральское отделение Южно-Уральский филиал Института истории и археологии Южно-Уральский государственный университет, 2009). – S. G. Botalov: Huns and Turks (The Historical-Archaeological Reconstruction). (Chelyabinsk: Russian Academy of Sciences The Ural Branch South Ural Institute of History and Archaeology South Ural State University, 2009).

vált ismertté. Az üstök keleti előzményei és korabeli párhuzamai folyamatosan szaporodnak, és teret nyitnak újabb és újabb tudományos összegzéseknek is (5. kép).

Több európai edényen természettudományos vizsgálatot is végeztek, így részben ismert a fémanyag összetétele is: anyaguk a közvélekedéssel szemben nem bronz, hanem vörösréz. A vizsgálatoknak köszönhetően a műhelyek kérdésével kapcsolatban is rendelkezünk adatokkal: a Kárpát-medencei és az al-dunai példányok az eltérő fémösszetétel alapján valószínűleg különböző műhelyekben készültek.⁵

Az üstök funkciójáról többféle elmélet született. Annyi szinte biztos, hogy az ép vagy megrongált edények elrejtése (deponálása) tudatos tevékenységnek tartható. Feltételezhetően a halotti rítusokhoz lehet köziük, de temetkezést vagy egyértelműen áldozati leletegyüttest még nem találtak mellettük. Mindez alapján ma általában halotti áldozatokhoz kötik őket.

HUN KORI ÜSTÖK A KÁRPÁT-MEDENCÉBEN

Az első magyarországi lelet, a történelmi üst abban az időszakban került elő, amikor a magyar régészet még gyerekcipőben járt. Ezért is nagy érdem, hogy első közlője, Rómer Flóris csalthatatlan érzékkel ismerte fel

⁵ L. Kovrig Ilona: Hunnische Kessel aus der Umgebung von Várpalota. *Folia Archaeologica* 33 (1972), 95–122; Harhoiu, Radu – Diaconescu, Petre: Hunnische Kessel aus Muntenien. *Dacia* 28 (1984), 99–116.

6. kép: A törteli üst
(fotó: Vágó Ádám © Magyar Nemzeti Múzeum)

és egyéb rekeszdíszes aranylemezeket, valamint egy kisebb méretű bronztálat. Az aranszerelékek díszítése alapján egyértelmű volt, hogy a bronzedény a népvándorlás korra keltezhető – a hunokhoz azonban akkoriban közvetlenül még nem kötötték az üstöket.¹⁰

A hógyészi lelet a törtelihez hasonlóan szántás közben került elő a Kapos völgyében fekvő tözezes területen, szinte teljesen ép állapotban (8. kép). Ahogyan ismertetője, Wosinszky Mór fogalmazott: „Eltekintve a talp csorbulásától s a már az öntésből eredt három repedéstől, mely a szélétől vonul 4,6, és 12 ctm.

a számára – és egyben az európai kutatás számára is – teljesen egyedülálló lelet korát (6. kép).⁶ Az üst töredékesen került elő, és már Rómer is kiemelte, hogy úgy tűnik, szándékosan rongálták meg az elrejtés előtt: „Az edény 3/5-e ép állapotban van, míg 2/5-e erőszakos üttetések által egy darabban kiütetvén, ilykép nem csak felső szélében sértetett meg, a menyinyiben t.i. 7 centiméternyi karimájától megfosztatott, hanem fogantyúja is letöretett.”⁷ A lelet szántás közben került elő egy halom területén. A későbbi hitelesítő ásátás során környezetben korabeli leleteket nem találtak.⁸ A törteli Czakó-halom valószínűleg egy őskori halomsír, amely ma is uralja a környező sík homokvidéket (7. kép).

A törteli üst azóta is vezérlelete az eurázsiai hun kor kutatásának. Ezt nemcsak elsősége miatt érdemelte ki, hanem azért is, mert máig ez a legnagyobb méretű és legösszetettebb díszítésrendszerű hun kori üst Eurázsia területén. „Barokkos” díszítésének minden eleme megtalálható más hun kori üstökön is.

A később előkerült leletekkel már könnyebb dolga volt a kutatásnak. Mire a második magyarországi üst előkerült a Kapos völgyében, addigra a mai Lengyelország területéről, Jędrzychowice (Höckricht) határából⁹ egy olyan hun kori üst vált ismertté, amely mellett egyéb leleteket is találtak: rekeszdíszes aranycsatokat, préselt díszű arany szíjvégeket

7. kép: A törteli Czakó-halom (fotó: Masek Zsófia, 2015. május 3.)

⁶ Köszönöm Dr. Szenthe Gergelynek, hogy a Magyar Nemzeti Múzeumban őrzött üstökről készült fényképeket rendelkezésemre bocsátotta, továbbá az üstök személyes tanulmányozásának lehetőségét és az inspiráló beszélgetéseket a készítéstechnológiát illetően.

⁷ Rómer Flóris: A czakói bronz-edény. *Archaeologiai Értesítő* 2 (1870), 290–292.

⁸ Kutatástörténetét lásd Bóna István: *A hunok és nagykirályaik* (Budapest: Corvina, 1993), 203, 247.

⁹ A sziléziai lelőhely akkoriban Poroszország része volt.

¹⁰ A höckrichti lelet valójában 1831-ben került elő, 1838-ban közzé is tették, de jelentőségét csak a törteli üst előkerülése után ismerte fel Rómer Flóris, lásd A czakói bronzedény ügyéhez. *Archaeologiai Értesítő* 3 (1870), 114–115. Kutatástörténetét lásd Bóna István: *A hunok és nagykirályaik* (Budapest: Corvina, 1993), 203, 218.

8. kép: A Kapos-völgyi üst
(fotó: Vágó Ádám © Magyar Nemzeti Múzeum)

9. kép: A várpalotai üst
(fotó: Vágó Ádám © Magyar Nemzeti Múzeum)

hosszúságban — az üst ép állapotban került ki a földből, találója azonban leverte az egyik fülét, melyet ismét reá olvasztattam.” Wosinszky felismerte a tárgy a törteli üsttel való szoros rokonságát, így a törteli és höckrichti üstök, valamint oroszországi párhuzamaik alapján a népvándorlás korba sorozta be őket.¹¹

A harmadik magyarországi üstlelet egy közepes méretű oldaltöredék. Ezt az intercisai (dunaújvárosi) római erőd tervszerű ásatása során találták, 1909-ben. Ugyan régészeti feltárás során került elő, dokumentációja mégsem nevezhető mai igényeink szerint megfelelőnek. Annyi biztos, hogy az üst egy, a római erőd belsejében álló, a késő római korban leégett épületből származik, de rétegviszonyai teljesen bizonytalanok.¹² Nem tudjuk tehát, hogy az épület ekkor még használatban volt-e, vagy csak később ásták bele az üsttöredéket, esetleg egy áldozati rítus keretében.¹³

Az intercisai lelet is fontos új információt hordozott a hun kori üstök kutatása számára: először fordult elő ugyanis, hogy egy üsttöredék római erőd területén lásson napvilágot. Ez végleg eldöntötte keltezésüket, amelynek köszönhetően hamarosan azt is felismerték, hogy az ázsiai rokonságú üstök megjelenése a Hun Birodalomhoz köthető. Utóbbi újfent egy magyar kutató, Felvinczi Takács Zoltán érdeme volt.¹⁴

A negyedik hun kori üstünk rendelkezik a legregényesebb modern történettel. A várpalotai üst ugyanis a budapesti Metallochemia üzemből került elő 1958-ban, a beolvasztásra váró fémhulladék közül (9. kép). Sorsa az emberi gondatlanság, tudatlanság és a múlt iránti felelősségteljes elkötelezettség különös keverékének következménye. Tény, hogy valaki ócska szemétnak vélte az üstöt és hulladékként hasznosította

¹¹ Wosinszky Mór: A kaposvölgyi népvándorlás kori üst. *Archaeologiai Értesítő Új folyam* 11 (1891), 427–431. Rómer még nem, de Wosinszky már említi a höckrichti üsttel együtt talált „ékszereket”.

¹² Hekler Antal: A N. Múzeum dunapenteleai ásatásai 1908-ban és 1909-ben. *Archaeologiai Értesítő Új folyam* 30 (1910), 28–38.

¹³ Ezt feltételezte Bóna István, lásd Bóna István: *A hunok és nagykirályaik* (Budapest: Corvina, 1993), 137, de ezt valójában semmilyen helyszíni megfigyelés nem támasztja alá.

¹⁴ Korábban Hampel József szkíta koruk mellett érvelt. Az üstök további kutatástörténetét lásd Bóna István: *A hunok és nagykirályaik* (Budapest: Corvina, 1993), 203–204.

– érdekes módon éppen abban az időszakban, amikor a magyar állam pl. a szikáncsi hun kori aranykincs becsületes megtalálójának akkora jutalmat biztosított, hogy a tanyáról városi lakásba költözhetett.¹⁵ Emellett azonban a hun kori üstöt az utolsó pillanatokban megmentették a pusztulástól, és több mint egy évig tartó nyomozás eredményeképpen végül a lelőhelyét is sikerült nagyjából tisztázni.¹⁶ Megállapították, hogy az a MÉH-szállítmány, amelyből az üst előkerült, Várpalotáról származik. A gyűjtőtelep egyik alkalmazottja emlékezett is a tárgyra, amelyet egy parasztember hozott be eladásra a telepre 1958 tavaszán egy zsákban, egyéb „fémhulladékkal” együtt. Utóbbiak között további régészeti leletek is lehettek, de ezeknek nem sikerült nyomára akadni sem a hivatalos anyagban, sem a fémhulladék között. Végül az üst belsején megőrződött kavicsos homoklerakódás természettudományos vizsgálata megerősítette a várpalotai lelőhelyet, és környezetét tovább szűkítette egy kisebb területre. Az üst pontos lelőhelye azonban sosem lesz megállapítható.

Utolsóként előkerült ép hun kori üstünk a modern idők „terméke”: autópályaépítéshez kötődő, nagyberuházást megelőző régészeti feltárás során került elő 2006-ban Balatonlelle–Rádpusztai lelőhely területén, egy hétköznapi tünő gödör alján.¹⁷

Bár egyre több dunántúli lelőhely vált ismertté, a történelmi üst lelőhelye mindeddig egyedül állt az Alföldön. Ezt az aránytalanságot erősíti, hogy az Alföld mai határainkon kívül eső területeiről sem ismerünk üstöket vagy üsttöredékeket, legközelebb csak a Vaskapun túlról, Havasalföldről (*10. kép*). A Kárpát-medencéből egyedül Szlovákiából kerültek még elő töredékek – számuk jelenleg hét – egyetlen lelőhelyről, a Duna-parti Iza (Iža) területéről. Az izsai ún. Leányvár egy római kori erőd (*Celamantia*) helyszíne, amely Brigetio legiotáborával szemben helyezkedett el a Vág torkolatánál, és a dunántúli római limes legfontosabb előretolt bástyáját alkotta az északi Kisalföldön élő germán (kvád) népekkel szemben. Az üsttöredékek az izsai erőd tervszerű ásatása és fémkeresős kutatása során kerültek elő az elmúlt évtizedekben. Az erőd pusztulási rétegének törmelékéből vagy a legfelső, kevert humuszrétegből származnak.¹⁸

KUTATÁSI TÁVLATOK

A hun kori üstök témája igen jól kutatott a nemzetközi szakirodalomban. Ennek ellenére számos részletkérdés még megválaszolatlan, amelyeket az új lelet is árnyal. A fő kérdéscsoportok a következők:

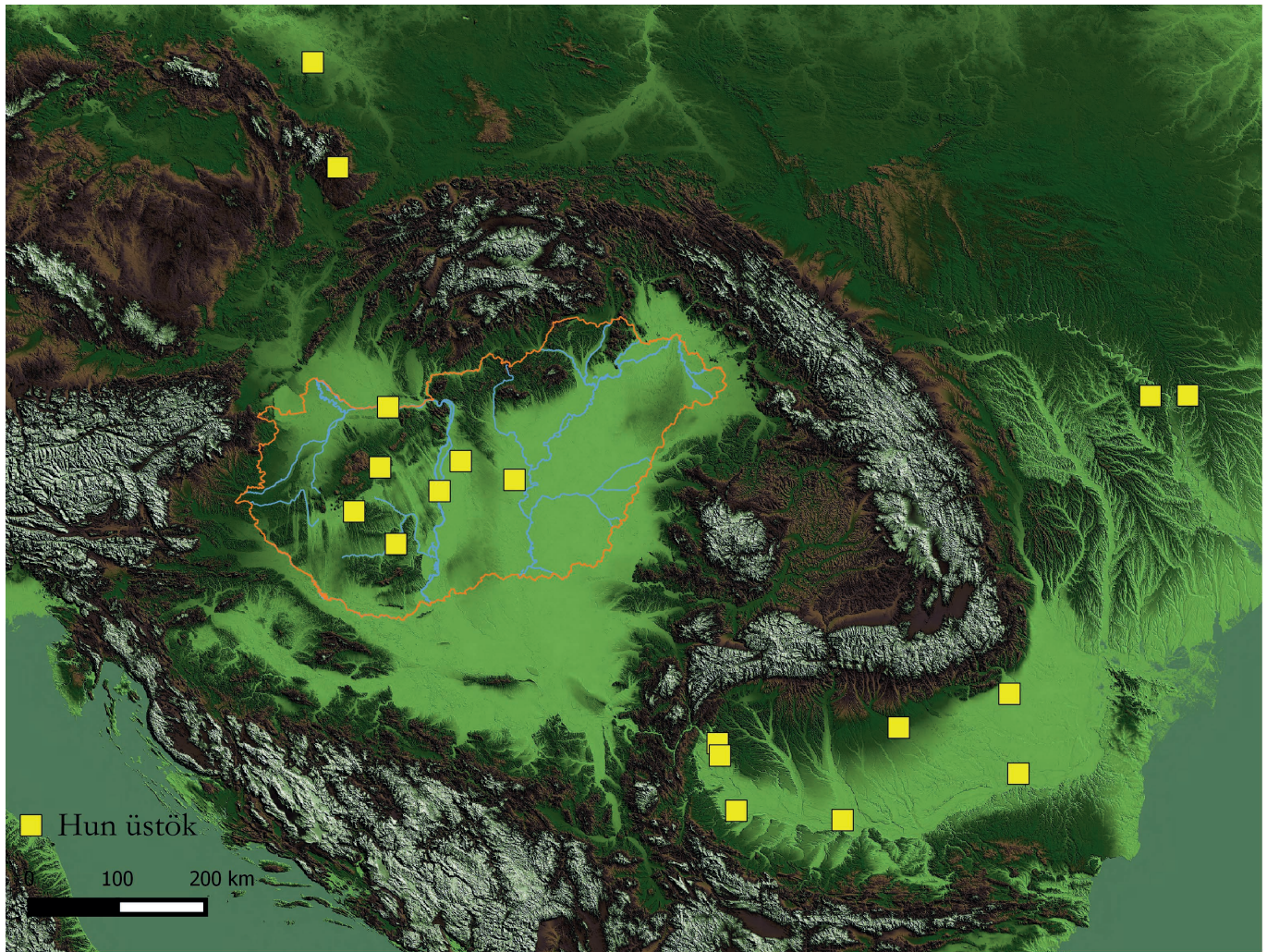
1. Az üstök megjelenése sok szempontból egységes, emellett azonban számos egyedi vonással rendelkeznek, amelyek pontos párhuzamai ritkák, és hatalmas távolságokból kerülnek elő. Mivel magyarázható ez? Hogyan illeszthető be az új üsttöredék a magyarországi és eurázsiai hun kori üstök formai kapcsolatrendszerébe?
2. Szinte minden üst leírásánál találkozunk égett foltok, faszenes, hamus égésnyomok leírásával. Vajon mennyire általános ez, milyen szerves anyagokat őriztek meg az égett felületek, és milyen tevékenység eredményei lehetnek?
3. Több esetben, pl. a történelmi vagy a rádpusztai üst kapcsán is felmerült, hogy deponálásuk (elrejtésük) előtt megrongálták, használhatatlanná tették őket. Hogyan választhatók el az öntési hibák a használat közben keletkezett, majd kijavított foltoktól, repedésektől, a deponálás során rongált felület a későbbi sérülésektől? Milyen hosszan használhatták a tárgyakat, mielőtt azok a földbe kerültek? Mennyire lehetett általános, és van-e szabályrendszere az üstök tudatos rongálásának?

¹⁵ A szikáncsi kincs lelőköörülményeiről lásd Bárány Krisztián: [Attila király aranyára bukkant, lakást kapott érte](#). *Magyar Nemzet Online* 2014. április 8. (felkeresve: 2015. május 26.).

¹⁶ L. Kovrig Ilona: Hunnicher Kessel aus der Umgebung von Várpalota. *Folia Archaeologica* 33 (1972), 95–96.

¹⁷ Honti Szilvia – Németh Péter: Hun áldozati üst Balatonlelle–Rádpusztáról. *Somogyi Múzeumok Közleményei* 17 (2006), 71–78.

¹⁸ Rajtár, Ján – Zábójník, Jozef: Fragmente von hunnischen Kesseln in Iža. In: *Între stepă și imperiu. Studii în onoarea lui Radu Harhoiu*, ed. Măgureanu, Andrei – Gáll, Erwin (București: Editura Renaissance, 2010), 119–125. Öt töredék került elő szisztematikus kutatás során, míg további kettőről, amelyeket a komáromi (Szlovákia) múzeum őriz, csak valószínűsíthető, hogy az izsai erődből származik.

10. kép: A hun kori üstök elterjedése Közép-Európában

4. A nemzetközi szakirodalom erősen hangsúlyozza a deponálási szokásokkal kapcsolatban, hogy az üstök víz közeli, folyóparti vagy mocsaras lelőhelyekről származnak. Valóban így van-e ez, és ha igen, van-e ennek jelentősége? Egyértelmű-e, hogy egyszeri, halotti áldozati rítushoz köthetők? Hogyan egyeztethetők össze ezek az elméletek és az üstökön megfigyelhető használati nyomok?
5. A dunántúli üstök a modern kutatás egyöntetű megállapítása szerint a római kori hatalmi központokhoz és infrastruktúrához igazodnak. De mi a helyzet ebből a szempontból az Alföldön? Vajon van-e jelentősége, hogy mindkét alföldi üst a Duna-Tisza-köze északi feléből származik, vagy tartjuk ezt a véletlen művének? Mi a magyarázata annak, hogy az üstök az Alföld központi területein nem kerülnek elő, azaz ott, ahol az írott források alapján a Hun Birodalom hatalmi központja volt az 5. század derekán?
6. A kutatás az üstöket a Hun Birodalom előkelő társadalmi rétegeihez köti, elsősorban a technológia és a forma különleges ázsiai kapcsolatrendszerre, valamint a hun áldozati leletekkel való feltételezett rokonságuk alapján. De valóban köthetjük-e őket az arisztokráciához vagy a szűk katonai elithez úgy, hogy tulajdonképpen majdnem mindegyik szórványlelet, és funkciójuk bizonytalan? Végül van-e arra bizonyítékunk, hogy csak az ázsiai eredetű hun népesség használta őket?

Mindezekre a kérdésekre csak a lelőhelyek célzott régészeti kutatása, természettudományos vizsgálatok és esetleg új leletek vethetnek fényt.

Masek Zsófia • Hun kori üstök Magyarországon – egy új lelet kapcsán

AJÁNLOTT IRODALOM

ALTHEIM, FRANZ

Geschichte der Hunnen. 1-5. kötet. Berlin: de Gruyter, 1959–1962.

BÓNA ISTVÁN

A hunok és nagykirályaik. Budapest: Corvina, 1993.

HONTI SZILVIA – NÉMETH PÉTER

Hun áldozati üst Balatonlelle-Rádpusztáról. *Somogyi Múzeumok Közleményei* 17 (2006), 71–78.

KOVRIG L., ILONA

Hunnischer Kessel aus der Umgebung von Várpalota. *Folia Archaeologica* 33 (1972), 95–122.

THOMPSON, EDWARD ARTHUR

A hunok. Szeged: Szukits, 2003.

MAENCHEN-HELFEN, OTTO J.

The World of the Huns: Studies in Their History and Culture, ed. by Knight, Max. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press, 1973.